

Doplněk 3 aktualizuje příslušnou kapitolu ze skript. Proto je třeba toto téma nastudovat z tohoto materiálu, ne ze skript.

7. VÝVOJ ANTROPONOMASTIKY

Vývoj české antroponomastiky je rozdělen do následujících vývojových období (podrobněji Šrámek, 2007; tam další, velmi podrobná literatura a detailní bibliografické údaje).

1. Období předvědecké se datuje od prvních etymologií antroponym (v Kosmově Kronice české např. *Václav* = maior gloria, tj. větší sláva, ten, kdo má větší slávu) až do přelomu 18. a 19. stol. Rozsah proprií v pramenech postupně vzrůstal: u Kosmy se vykládají jen jako zvláštnosti, u P. Stránského a T. Pešiny z Čechorodu jsou již součástí popisu země a jazyka. Metodologií předvědecké etapy byla nahodilost a voluntarismus, tj. etymologie lidová (naivní) a bakalářská (rádoby učená). Velké množství těchto etymologií najdeme např. v Kronice české V. Hájka z Libočan (1541), a to jak převzaté (např. *Říp* od *zřieti*, tj. zřít, dívat se – starší etymologie uváděná už v Kronice takřečeného Dalimila), tak vlastní (město *Bilina* dostalo název podle Kášiny (=Kazi) dcery jménem *Bíla*, která toto město založila. X Správný výklad: podle řeky *Biliny*; jméno řeky bylo utvořeno příponou *-ina* z adjektiva *bílý* (stř. *biel*) a znamenalo 'bílá, tj. čistá, průzračná voda').

2. První polovina 19. století je charakterizována kritikem a racionalismem a v tomto duchu jsou zkoumána i antroponyma. V oné době započal proces profilování onomastiky jako relativně samostatné vědní disciplíny, který byl završen až v polovině 20. stol. Protože se o onymický materiál opírala především historiografie, začala být onomastika vnímána jako pomocná věda historická. Za zakladatele antroponomastiky je považován **J. Dobrovský** (podrobněji J. Svoboda, Dobrovského studium vlastních jmen. In: Josef Dobrovský 1753–1953, 156–181). Dobrovský shromáždil hojný antroponymický materiál z českých historických pramenů a z něho načerpal poznatky o zásadách krácení složených osobních jmen (*Vratěžir* > *Žir*, *Vratek*). Jak vyplývá z jeho korespondence, objevil tento zvláštní způsob tvoření dříve než němečtí jazykovědci August Fick a Fr. Stark, ale protože to nikde neuveřejnil (jeho pozorování zůstala jen v jeho soukromých dopisech), bývá prvenství tohoto objevu připisováno oběma Němcům. Dobrovský dále usiloval o objasnění obecných zákonitostí vlastních jmen. Konstatoval ztrátu lexikálního významu slov, která se stala vlastními jmény (pan *Pokorný* může mít prudkou a výbušnou povahu). Jeho zásady

etymologického výkladu proprií platí dodnes. Zpřístupnil a uspořádal podle sufixů antroponyma z nekrologu Podlažického (ovšem ne vždy si při tom počínal správně). Získal pro onomastiku **Fr. Palackého**, který si velice cenil onymického (a tedy i antroponymického) materiálu jako důležitého svědectví o naší minulosti. Palacký je považován za zakladatele toponomastiky (nauky o vlastních jménech místních). Palacký využil sbírky stč. osobních jmen z pozůstalosti Dobrovského a také sbírek svých, které si shromáždil při studiu historických pramenů, a to ve své rozsáhlé studii Popis staročeských osobných a křestných jmen (Časopis Českého museum 6, 1832, 66–69). Tento soupis byl jedním z hlavních pramenů pro českou část materiálu osobních jmen, které zpracoval **Fr. Miklosich** ve svém díle Die Bildung der slavischen Personennamen (1860). V tomto článku Palackého je představena základní slovní zásoba stč. osobních jmen, ale je částečně znehodnocena přibráním domněle staročeských jmen z novočeských padělků Rukopisů královédvorského a zelenohorského (např. *Kruvoj*). Jména z tohoto článku včlenil také Jungmann do svého slovníku. Dobrovský se chystal sestavit slovník slovanských osobních jmen a sbíral k tomu průběžně materiál (Onomasticon slavicum). Jak rozsáhlé dílo by to bylo, lze tušit z českého materiálu, který zůstal v jeho literární pozůstalosti a který byl čerpán většinou z archivních, listinných a literárních pramenů. Obdobným způsobem chtěl Dobrovský shromáždít antroponyma z jiných slovanských jazyků.

Menší slovník sestavil **Jan Kollár** (Jmenoslav čili slovník osobných jmen rozličných kmenů a nářečí národu slovanského, Budapešť 1828). Materiál je čerpán z historických pramenů (kroniky, listiny, nekrologia i sbírky lidových zpěvů). Cílem díla je – jak říká předmluva – nahradit přejatá cizí jména jmény domácími, slovanskými, pomocí jmen objasnit starodávný život předků, ukázat ohebnost a bohatství řeči, dát rodičům a spisovatelům příležitost k volbě jmen domácích, národních. Jeho etymologie jsou většinou nesprávné, jako ostatně ve všech jeho dílech (*Vuk*, tj. vlk, z něm *Volk*). **P. J. Šafařík** rovněž využívá jmen ve svých Slovanských starožitnostech (1837). Vysoce si jich cení jako vzácného historického pramene, ale při konkrétních výkladech rovněž chybuje. **F. Miklosich** má ve svém díle Die Bildung der slavischen Personennamen (1860) ve výkladech podobné nedostatky, ale jeho slovanský materiál je důležitou základnou pro srovnávací studia.

3. Druhá polovina 19. století do roku 1913. V té době vzrostl zájem o osobní jména. Staročeský antroponymický materiál zpřístupňovaly vydávané stč. památky literární a neliterární. Jim byla věnována řada studií. Např. **H. Jireček** se zabýval osobními jmény

v Kosmově kronice (Studie ke kronice Kosmově, Čas. Českého museum, 1894, 114–117), ale jeho výklady jsou většinou nesprávné. (Podrobněji viz Svoboda, Stč. osobní jména a naše příjmení, 1964, 225n). Na přelomu 19.–20. stol. využil některých stč. proprií **J. Gebauer** ve své Historické mluvnici jazyka českého I–IV (1894–1929) a zařadil je též do svého Slovníku staročeského I, II (1903, 1904). Sám se sice speciálně onymickým materiálem nezabýval, v mluvnici jím pouze podle potřeby ilustroval své výklady, ale jeho základní práce o staré češtině měly rozhodující význam pro rekonstrukci a interpretaci staročeských vlastních jmen; těm věnovali pozornost až jeho žáci. Byli to např. **V. Flajšhans** v dílech Nejstarší památky jazyka a písemnictví českého (1903).

4. V období 1913–1945 pokračuje zájem o osobní jména řadou studií historiků a jazykovědců. Např. výše uvedený V. Flajšhans vydal článek Naše nejstarší jména osobní (Naše řeč, 1926) a **F. Černý** Osobní jména v Gebauerově Slovníku staročeském (Lidové noviny, 1916). Bohemika v edici Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, 1, 2 (1907, 1912) sledoval ve třech studiích **F. Bergmann** (Listy filologické 1921, 1923, 1924). Autory drobných, ale vynikajících onomastických příspěvků byli **J. Zubatý** a **O. Hujer** (hlavně v Naší řeči). První pokus standardizace křestních jmen představuje kniha **L. Šípka** Schematismus jmen křestních i jiných, s českým jich významem a s případnými českými i slovanskými obměnami (1905). Z r. 1941 pochází dílo Česká jména osobní a rodová autorů **V. Davidka, K. Doskočila, J. Svobody**, obsahující pojednání o jménech nejstarších, přehled českých osobních jmen z hlediska jazykového a náčrt dějin českých osobních jmen křestních a příjmení, ale toto dílo bylo brzy překonáno. Česká jména jako fundující útvary toponym uvádí **VI. Šmilauer** ve své Soustavě místních jmen (In: Profous, A. – Svoboda, J. – Šmilauer, V. Místní jména v Čechách, 5, 521–642).

5. Období od 1945 do konce 60. let 20. stol. přináší rozsáhlé změny v oboru. Onomastika se stává dílčí disciplínou jazykovědy s jistou mírou samostatnosti. V r. 1960 byl založen časopis Zpravodaj Místopisné komise ČSAV (v r. 1983 přejmenovaný na Onomastický zpravodaj, v r. 1995 na Acta onomastica). Podrobněji se o vývoji onomastiky do pol. 20. stol. zmiňuje **Svoboda** ve své monografii **Staročeská osobní jména a naše příjmení, 1964** (zde je bohatá literatura týkající se historických pramenů i vědeckých onomastických studií). Těžištěm tohoto díla je však soupis a rozbor staročeských antroponym doložených do 15. stol. Tento rozbor je prováděn na pozadí jejich praslovanského východiska a zasazen do širšího kontextu slovanského. Důležitou součástí Svobodova popisu stč. antroponymického materiálu je

analýza slovotvorná, která spočívá v uspořádání složených antroponym podle jejich komponentů a v utřídění ostatních osobních jmen podle formantů, ale bez ohledu na jejich konkrétní slovotvorné typy. Obecně pak věnuje pozornost užitým slovotvorným způsobům, jednotlivým formantům a vybraným slovotvorným strukturám antroponym. V podstatě podává základní charakteristiku stč. antroponymie 14. stol. Šíří řešené problematiky se mu dosud nevyrovnalo žádné jiné dílo, a proto je dodnes využíváno jako základní poučení nejen o staročeských osobních jménech, ale i o slovanské antroponymické soustavě. Ve slovanské onomastice bývá pokládáno za úvod do slovanské onomastiky.

Poučení o osobních jménech najdeme ve všech pozdějších historických gramatikách i mluvnicích nové češtiny. Vlastní jména osobní mají své místo též ve Staročeském slovníku vydávaném od 1968, kde mají za úkol doplnit obraz o stč. slovní zásobě. Proto jsou tam uváděna jen výběrově. Významným dílem tehdejší antroponomastiky je monografie

J. Beneše O českých příjmeních (1962). Dílo obsahuje genezi „příjmení“ a jejich třídění z hlediska formy a lexikálních základů.

6. Od 70. let 20. stol. do současnosti. V tomto období se začíná významně rozvíjet onomastická teorie, a to především zásluhou R. Šrámka (souhrnně Úvod do onomastiky, 1999), v oblasti antroponomastiky M. Knappové (Rodné jméno v jazyce a společnosti, 1989) a slovenského lingvisty a onomastika V. Blanára (souhrnně např. Teória vlastného mená, 1996). Na tyto práce tvůrčím způsobem navazují další generace jazykovědců, zabývajících se systematicky určitou tematickou oblastí onomastiky.

Nejvýznamnější teoretické dílo současné české onomastiky je publikace **R. Šrámka** Úvod do obecné onomastiky (1999), v níž shrnuje výsledky svého bádání v oblasti onomastické teorie.

K základním knižním dílům české antroponomastiky patří: Fr. Kopečný: Průvodce našimi jmény (1974, 1991). Příručka se věnuje etymologii mnohých křestních jmen. Dále je významná tím, že obsahuje první a dodnes citovaný pokus o periodizaci vývoje antroponym z pera **V. Šmilauera**. Slovník Naše příjmení je dílo **J. Beneše**, které v r. 1983 vydala jeho dcera **D. Moldanová** (J. Beneš totiž nesměl od sedmdesátých let publikovat). Postupně vychází v dalších, upravených vydáních (2004...). Další Benešovu publikaci Německá příjmení u Čechů 1, 2, vydala v roce 1998 **M. Nováková**. Jde o zevrubnou analýzu příjmení německého původu doplněnou rejstříkem analyzovaných antroponym.

Nejvýznamnější postavou současné české antroponomastiky je **M. Knappová**. Její výše citované dílo *Rodné jméno v jazyce a společnosti* (1989) rozebírá postavení antroponym v jazyce (např. grafika, frekvence jmen, obohacování repertoáru rodných jmen atd.) a je třeba zdůraznit, že se řadí k nejlepším dílům evropské antroponomastiky. Její prakticky zaměřené publikace, vycházející pravidelně v dalších doplněných vydáních, jsou zaměřeny na jména rodná a příjmení. Rodným jménům je věnována příručka *Jak se bude jmenovat Vaše dítě* (2010 – poslední vydání), příjmením zase monografie *Naše a cizí příjmení* (2008). V ní autorka – jako vůbec první v ČR – syntetickým způsobem řeší jazykově kulturní aspekty příjmení. Její publikace, knižní i časopisecké, významně obohatily nejen antroponomastiku, ale onomastickou teorii. Staročeským antroponymům věnovala svou monografii *Tvoření nejstarších českých osobních jmen* (1998) **J. Pleskalová**. V ní analyzovala staročeská antroponymická bohemika z 11.–13. století s cílem postihnout tvoření a utvářenost těchto jmen a doplnit dosavadní znalosti tvoření staročeských slov o tuto specifickou součást slovní zásoby v jejím počátečním stadiu. Její další kniha *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010* (2011) popisuje vývoj antroponym od počátků češtiny až do současnosti, přičemž zvláštní pozornost věnuje krystalizaci jednotlivých druhů osobních jmen. **K. Komárek** ve své knize *Osobní jména v českých biblích* (2000) řeší vztah znění jmen k jejich předlohám, vývoj jmen v překladech a jejich začlenění do českého morfologického systému. **S. Pastyřík** postihuje ve své monografii *Studie o současných hypokoristických podobách rodných jmen v češtině* (2003) strukturu vztahů v antroponymickém subsystému hypokoristik a uplatněním hledisek jazykovědných a (socio)onomastických dospívá k modelovým vzorcům hypokoristik. Návod na využití vlastních jmen při výuce poskytuje jeho kniha *Vlastní jména v literatuře a škole* (2000).

Od počátku 3. tisíciletí vychází řada antroponomastických publikací. Z bohaté nabídky vybíráme dvě publikace. Monografie **Jany Matúšové** *Německá vlastní jména v češtině* (2015) sleduje – mimo jiné – příjmení německého původu a jejich další vývoj až do současnosti. Jde o významný příspěvek k česko-německým kontaktům. – Publikace **Žanety Dvořákové** *Literární onomastika. Antroponyma* (2017) představuje základní dílo české literární onomastiky. Autorka řeší všechny důležité otázky literární onomastiky: k nim patří především literární onomastika jako obor, literární vlastní jméno, jeho funkce, problematika překladu jmen, aktuální úlohy české literární onomastiky.

Základní poučení o druzích antroponym, jejich vývoji a příslušné odborné literatuře podává *Nový encyklopedický slovník češtiny*, 2016 (Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová,

J. (eds.); dostupné z www.czechency.org. Tím byla překonána jeho starší verze, viz **Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): Encyklopedický slovník češtiny, 2002.**

LITERATURA

SVOBODA, J. Dobrovského studium vlastních jmen. In: *Josef Dobrovský 1753–1953*, 1953, 156–181; ŠRÁMEK, R. Onomastika. In: Pleskalová, J. et al. (eds.) *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*, 2007, 377–423.